

Η Θεοτόκος στη Θεία Λειτουργία

[Ορθοδοξία και Ορθοπραξία](#) / [Ορθόδοξη πίστη](#)

«Ἰδού γάρ ἀπό τοῦ νῦν μακαριοῦσι με πᾶσαι αἱ γενεαί»[1].

Παναγιώτη Ι. Σκαλτσή

Αναπλ. Καθηγητή Λειτουργικής

Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

«Ἰδού γάρ ἀπό τοῦ νῦν μακαριοῦσι με πᾶσαι αἱ γενεαί»[1].

Ο Καινοδιαθηκικός αυτός λόγος που αφορά την Παναγία Μητέρα του Χριστού, Θεοτόκο και Αειπάρθενο Μαρία, επιβεβαιώθηκε μέσα στους αιώνες κατά τον καλύτερο τρόπο με την Θεομητορική εορτολογική μνήμη, τη λαϊκή ευσέβεια, το υμνολογικό «μεγαλύνωμεν» της Παναγίας, τη Συνοδική διακήρυξη (Γ΄ Οικουμενική Σύνοδος 341), αλλά και την Πατερική ομολογία ότι «Θεοτόκον δέ κυρίως καί ἀληθῶς τήν Ἁγίαν Παρθένον κηρύττομεν»[2]. Η πίστη αυτή της Εκκλησίας για την

Παναγία, η οποία υπηρέτησε το μυστήριο της εν Χριστώ σωτηρίας του ανθρώπου και δι' αυτής «Θεόν τά ανθρώπινα προσλαβόμενον οἶδαμε τόν Χριστόν»[3], διατρανώνεται και στη θεία Λειτουργία, το μυστήριο που αποτελεί προέκταση του μυστηρίου της Ενσαρκώσεως[4] και ανακεφαλαίωση όλου του μυστηρίου της εν Χριστώ οικονομίας[5].

Η Θεοτόκος και Αειπάρθενος Μαρία μνημονεύεται σε διάφορα σημεία του κειμένου της Θείας Λειτουργίας, που στην πρωτογενή του τουλάχιστον μορφή (Αναφορά) μας είναι γνωστό από τον 4ο μ.Χ. αι.[6]. Στα σημεία αυτά θα αναφερθούμε στη συνέχεια ξεκινώντας από την Ακολουθία της Προθέσεως, της οποίας η διαμόρφωση με τη σημερινή της μορφή ανάγεται στον 8ο-9ο μ.Χ. αι.[7], προηγείται της Λειτουργίας και κατά τον ιερό Καβάσιλα τα όσα συμβαίνουν κατ' αυτήν επί του άρτου προδιαγράφουν «καθάπερ ἐν πίνακι»[8] το πάθος του Χριστού και τον θάνατον Αυτού.

Αρχικά η τέλεση της Προσκομιδής γινόταν πολύ απλά και σύμφωνα με το ερμηνευτικό υπόμνημα του αγίου Γερμανού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (8ος αι.) προσφερόταν μία προσφορά από την οποίαν έβγαινε ο αμνός. Ο ίδιος Πατριάρχης είναι ο πρώτος που συνδέει τα τελούμενα στην Προσκομιδή με το μυστήριο της Ενανθρωπήσεως του Χριστού[9]. Στη βάση αυτή του νέου απεικονιστικού συμβολισμού της θείας Λειτουργίας το σκευοφυλάκιο, όπου τελείται πλέον η προσκομιδή, «ἐμφαίνει τόν κρανίου τόπον, ἐν ᾧ ἔσταυ-ρώθη ὁ Χριστός»[10], η δε προσφορά ή άρτος ή ευλογία «ἐξ ἧς τό Κυριακόν σῶμα διατέμνεται, εἰς τύπον τῆς Ἀειπαρθένου καί Θεοτόκου λαμβάνεται, ἥτις κατ' εὐδοκίαν τοῦ Πατρός καί θέλησιν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καί Λόγου καί ἐπέλευσιν τοῦ Θεοῦ Πνεύματος, τόν ἕνα τῆς Ἀγίας Τριάδος, Υἱόν τοῦ Θεοῦ καί Λόγον εἰσδεξαμένη, τέλειον Θεόν καί τέλειον ἄνθρωπον ἀπεκύησεν»[11]. Κατά τον Θεόδωρο ή Νικόλαο Ανδίδων (11ος-12ος αι.), σύμφωνα με τον οποίον ο συμβολισμός της Λειτουργίας επεκτείνεται σε όλα τα γεγονότα της επί της γης ζωής του Κυρίου «εἰς τύπον τῆς πανυμνήτου Θεοτόκου πιστῶς δεχόμεθα καί δοξάζομεν»[12] την προσφορά.

Σύμφωνα με τις πηγές το 12ο αι. έχουμε μία νέα εικόνα στην Ακολουθία της Προθέσεως. Πρώτος ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαος ο Γραμματικός(1111) κάνει λόγο για χρήση τεσσάρων προσφορών το λιγότερο. Από την πρώτη, τη δεσποτική, βγαίνει ο αμνός, από τη δεύτερη βγαίνει μικρή σφραγίδα προς μνημόνευση της Θεοτόκου κ.λπ.[13]. Την πράξη αυτή με τέσσερες ή και περισσότερες αν χρειαζόταν προσφορές την καταγράφει και αποδέχεται και ο επίσκοπος Κρήτης Ηλίας (1120) στο αρχαιότερο ολοκληρωμένο υπόμνημα – τυπικό της Προσκομιδής[14]. Στα εν λόγω κείμενα, που καταγράφουν μία ρευστή ακόμη κατάσταση ως προς την Ακολουθία της Προθέσεως, γίνεται λόγος περισσότερο για μνημόνευση, ακόμη και της Θεοτόκου, και όχι για εξαγωγή μερίδων και

τοποθέτησή των δίπλα ή κάτω από τον αμνό όπως γίνεται σήμερα. Στο δίσκο εναποτίθεται μόνο η σφραγίδα (μερίδα) από την πρώτη προσφορά[15], η οποία είναι και η μόνη που υψούται[16]. Και σ' αυτό ακόμη το θέμα η πραγματικότητα μέχρι την εποχή εκείνη ήταν ρευστή και κάποιες φορές ασαφής. Ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως π.χ. μιλά για ύπαρξη τεμαχίων προσφορών στο δίσκο εκτός βεβαίως του αμνού, «μέρη καί μέλη τοῦ σώματος» του Χριστού, όπως γράφει, που δεν γνωρίζουμε αν επρόκειτο για μερίδες μεταξύ των οποίων θα ήταν προφανώς και της Θεοτόκου[17]. Παλαιότερα ακόμη ο άγιος Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης κάνει λόγο για την «τῶν ἁγίων ἀπογραφή», προφανώς για τεμάχια ἄρτου προς την τιμήν των αγίων, που ετίθεντο στο θείο θυσιαστήριο μαζί με την εναπόθεση «τῶν σεβασμίων συμβόλων, δι' ὧν ὁ Χριστός σημαίνεται καί μετέχεται»[18].

Σε κάθε όμως περίπτωση σαφή μαρτυρία εξαγωγής μερίδων και μνημοσύνου της Θεοτόκου και των αγίων έχουμε από τον Πατριάρχη Φιλόθεο Κόκκινο (14ος αι.), ο οποίος στη «Διάταξι τῆς θείας Λειτουργίας» κάνει λόγο για πέντε ἄρτους – προσφορές. Η δεύτερη, ως συνήθως, προσφέρεται «εἰς τιμήν καί μνήμην τῆς ὑπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καί ἀειπαρθένου Μαρίας». Η μερίδα δε την οποία βγάζει ο ιερεύς με την αγία λόγχη τίθεται «ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἁγίου ἄρτου»[19]. Για το ποια είναι τα αριστερά ή τα δεξιά του ἄρτου δημιουργήθηκε αργότερα, το 17ο αι., στο Ἅγιον Ὄρος έριδα. Η κατάληξη ήταν να ξεκαθαριστεί ότι η μερίδα της Θεοτόκου τίθεται στα δεξιά του ἄρτου όπως βλέπει ο ιερέας προς το θυσιαστήριο[20].

Πληρέστερη εικόνα, τόσο τελετουργικά όσο και θεολογικά σχετικά με το θέμα των μερίδων, μας δίδει ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης. Ο λειτουργιολόγος πατήρ επισημαίνει τον ιλαστικό χαρακτήρα που έχουν οι μερίδες για τους ζώντες και τους τεθνεώτες, αλλά υπογραμμίζει ότι οι μερίδες των αγίων προσφέρονται «εἰς μνήμην αὐτῶν καί τιμήν δι' αὐτῶν εἰς σωτηρίαν ἡμῶν». Μετέχουν στο φρικτό μυστήριο «ὡς συνηγωνισμένοι Χριστῷ, δόξης καί ἀναβάσε-ως μείζονος τῇ κοινωνίᾳ τῆς σωτηριώδους θυσίας». Δεν μεταβάλλονται όμως οι μερίδες σε «σῶμα δεσποτικόν ἢ εἰς τὰ σώματα τῶν ἁγίων, ἀλλά μόνα δῶρά εἰσι καί προσφοραί καί θυσίαι δι' ἄρτου κατὰ μίμησιν τοῦ Δεσπότη καί ἐπ' ὀνόματι τούτων αὐτῷ προσφερόμεναι καί τῇ ἱεουργίᾳ τῶν μυστηρίων τῇ ἐνώσει τε καί κοινωνίᾳ ἁγιαζόμεναι καί εἰς ἐκείνους ὑπέρ ὧν εἰσι τόν ἁγιασμόν παραπέμπουσαι καί διὰ τῶν ὑπέρ τῶν ἁγίων εἰς ἡμᾶς δὴ καί διὰ τῶν εὐχῶν τοῦτο γίνεται»[21].

Ό,τι ισχύει για τις μερίδες των αγίων ισχύει και για την μερίδα της Θεοτόκου με τη μόνη διαφορά ότι αυτή τιμητικά τίθεται στα δεξιά του ἄρτου, ενώ οι των ταγμάτων αριστερά αυτού. Η εξαγωγή δε της σχετικής μερίδας γίνεται «εἰς δόξαν τῆς Παναγίας τοῦ Θεοῦ Μητρός»[22]. Εξαιρετικά η δόξα αυτή ανήκει στην Παναγία, τη Μητέρα του Θεού Λόγου, καθόσον κατὰ τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης είναι «ἡ τῆς μεγάλης οἰκονομίας ὑπηρέτις, τό τῆς θείας ἐνώσεως

πρός ἡμᾶς ἐργαστήριον, ἡ τοῦ μεγάλου τούτου θύματος ῥίζα τε καί γεννήτρια καί αἰτία τῷ Ποιητῇ φανεῖσα, πρό πάντων τήν δόξαν κομίζεται καί τήν ἔλλαμψιν πρωτοδότως ἐκ τοῦ σαρκωθέντος ἐξ αὐτῆς ὑπέρ λόγον παρθενικῶς καί ἀγίως, καί ἡμῖν ἐνωθέντος ἄκρα χρηστότητι. Διό καί ἐκ δεξιῶν τούτου παρίσταται, καί ἅμα ἐκ δεξιῶν τοῦ ἱεροῦ ἄρτου τήν ὑπέρ αὐτῆς μερίδα τίθεμεν, τοῦτο δηλοῦντες ἐκ τούτου, ὡς ὑπερτέρα πάντων αὕτη καί ἐγγυτέρα Θεῷ»[23].

Παρά την τιμητική θέση της μερίδας της Παναγίας στο δισκάριο με τον αμνό και τις άλλες μερίδες των αγίων και των πιστών, ἐκφραση της ενότητας της Εκκλησίας και του μεγάλου μυστηρίου όπου «Θεός ἐν ἀνθρώποις καί Θεός ἐν μέσῳ θεῶν, θεουμένων ἐκ τοῦ κατά φύσιν ὄντως Θεοῦ σαρκωθέντος ὑπέρ αὐτῶν»[24], ἐν τούτοις οὔτε αὕτη μεταβάλλεται σὲ σῶμα Χριστοῦ. Ὅλες οἱ μερίδες μετέχουν τοῦ σώματος και τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ και δι' αὐτῆς τῆς επαφῆς και ἐνώσης ἀγιάζονται· «Οὐδεμία τῶν εἰρημένων μερίδων, εἰ καί ἐνοῦ-ται τῷ σῶματι τοῦ Κυρίου καί τῷ αἵματι, μεταβάλλεται εἰς σάρκα καί αἷμα Χριστοῦ. Μόνος γάρ ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος, ὁ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου καί τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ προσαχθεῖς, οὗτος μετουσιοῦται καί μεταβάλλεται· αἱ μερίδες μετοχικῶς τοῦ ἀγιασμοῦ μεταλαμβάνουσι. Διὰ τοῦτο προσεχέτω ὁ ἱερεὺς, ἵνα μὴ ἀντί τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου τήν μερίδα τοῖς κοινωνοῦσι μεταδώσῃ· καί γάρ καθάπερ αἱ τῶν ἀγίων ψυχαί περί τό φῶς εἰσὶ τῆς Θεότητος, οὐ γίνονται δέ ἐκεῖναι φύσει Θεός, ἀλλὰ κατὰ μέθεξιν, οὕτω καί αἱ μερίδες, εἰ καί ἐνοῦνται τῇ τοῦ Κυρίου σαρκὶ καί τῷ αἵματι»[25].

Σε τελική ἀνάλυση ἐκείνο που ἡ παράδοσή μας και ἡ περί τὴν Ἀκολουθία τῆς Προθέσεως (Προσκομιδῆς) λειτουργικὴ ἐρμηνευτικὴ τῆς Εκκλησίας θέλει νὰ ἀναδείξῃ εἶναι αὐτό που ὁ ἱερός Καβάσιλας ἐπισημαίνει, ὅτι δηλαδή «πᾶσα γάρ ἡ προσαγωγή τῶν δώρων εἰς ἀνάμνησιν γίνεται τοῦ Κυρίου καί διὰ πάσης ὁ αὐτοῦ καταγίνεται θάνατος»[26]. Ἐτσι ὅπως διαμορφώθηκε ἀνά τοὺς αἰῶνες ἡ Ἀκολουθία τῆς Προθέσεως (Προσκομιδῆς) ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ προοίμιο τῶν ὁσων θὰ ἀκολουθήσουν στὴ θεία Λειτουργία. Ἡ εἰκόνα τοῦ δισκαρίου, ὅπως τὴν εἶδαμε στὴ σχετικὴ περιγραφή και ἐρμηνεία τοῦ ἀγίου Συμεὼν Θεσσαλονίκης, εἶναι εἰκόνα τῆς ἐνότητος τῆς Εκκλησίας, στρατευμένης και θριαμβεύουσας. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι και ἀλήθεια που παραπέμπει στὴ μέλλουσα βασιλεία και στὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς τὸ πολίτευμα· «Θεός μεθ' ἡμῶν ὁρώμενός τε καί μεταλαμβανόμενος»[27].

Στὸ γεγονός αὐτό τῆς προετοιμασίας και τῆς «ἐν πίνακι» διαγραφόμενης θυσίας, ἀλλὰ και τῆς ἀναμονῆς – πρόγευσης τῶν ἐσχάτων, ἡ Παναγία ὡς εἰκόνα τῆς Εκκλησίας[28], «ἡ ἀνταπόκριση ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος στὴν κλήση τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Θεοῦ»[29], λειτουργεῖ κάθε φορὰ ὡς ἡ «Θεόμυστος τράπεζα τῆς ὑπέρ νοῦν ἱεραρχίας, ἐφ' ἣν ὁ ἐξ οὐρανοῦ ἄρτος Χριστός, ὁ ὑπὲρ πάντων Ἀμνός ὡς θυμίαμα καί ἱερεῖον ζωοθυτούμενον τέθυται»[30]. Στὸν τύπο τῆς δικῆς τῆς μερίδας ἀπὸ ξεχωριστὴ προσφορά παρίσταται ἐκ δεξιῶν τοῦ αμνοῦ ὡς ἀσάλευτος θρόνος τοῦ

Βασιλέως Χριστού[31]. Στον τύπο δε της πρώτης προσφοράς «τῆς καθαρωτέρας»[32] μάλιστα, από την οποία εξάγεται ο ιερός άρτος, συνεχίζει να προσφέρει μυστικά το σώμα της από το οποίο «Χριστός ή τοῦ Θεοῦ σοφία καί δύναμις, τήν ἑαυτοῦ σάρκα ὠκοδόμησεν»[33]. Στη Λειτουργία δηλαδή υπάρχει η Παναγία, επειδή υπάρχει ο Χριστός, η ζωή[34], το φως[35] και ο λυτρωτής του κόσμου. Η προς την Θεοτόκον δε τιμή «εἰς τόν ἕξ αὐτῆς σαρκωθέντα (Υἱόν) ἀνάγεται»[36].

β) Στην αρχή της Θείας Λειτουργίας και συγκεκριμένα στο τέλος κάθε συναπτής πριν από τις ευχές των αντιφώνων λέγεται από το διάκονο «τῆς Παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, δεσποίνης ἡμῶν, Θεοτόκου καί ἀειπαρθένου Μαρίας μετά πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες, ἑαυτούς καί ἀλλήλους καί πᾶσαν τήν ζωήν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα». Εδώ ζητείται η βοήθεια των αγίων και προ πάντων της Θεοτόκου στην προσπάθειά μας να κάνουμε το Χριστό κέντρο της ζωής μας. Οι ἅγιοι εἶναι οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ[37] και πρώτοι αυτοί όπως και η Θεοτόκος ἐμπιστεύθηκαν τῇ σωτηρίᾳ των στο Χριστό[38]. Η Παναγία ιδιαίτερα ἀφιέρωσε ἀπό παιδί τῇ ζωῇ της στον Θεό και ἐγένε ο ἑμψυχος θρόνος Του. «Ἔτσι και ο κάθε πιστός προσφέρεται στον Κύριο για να γίνει οἶκος δικός Του»[39].

Ο ιερός Καβάσιλας ἐρμηνεύοντας το παραπάνω αἶτημα σημειώνει ὅτι «οὐ πάντων ἔστι 'τό παρατίθεσθαι ἑαυτούς τῷ Θεῷ». Προς τον σκοπό αυτό χρειάζεται παρρησία η οποία ἔχει ως προϋπόθεση τὴν καθαρὴ συνείδηση, «ὅταν ἡ καρδιά ἡμῶν μὴ καταγιγνώσκη ἡμῶν, ὅταν τὰ αὐτοῦ μεριμνῶμεν, ὅταν ὑπὲρ τοῦ μεριμνᾶν τὰ ἐκείνου (τοῦ Θεοῦ δηλαδή) τῶν ἡμετέρων καταφρονῶμεν. Τότε γάρ αὐτοί τε ἀληθῶς ἀφιστάμεθα τῆς μερίμνης τῆς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν, καί τῷ Θεῷ ταύτην παρατίθεμεν ἀφαλῶς, πιστεύοντες βεβαίως ὅτι δέξεται τὴν παρακαταθήκην ἡμῶν καί φυλάξει». Το ἔργο αυτό ὅμως θέλει ιδιαίτερη σπουδή και φιλοσοφία, στηριγμό δηλαδή και δύναμη που μόνο η Θεοτόκος και οἱ ἅγιοι μπορούν να τα προσφέρουν. Αυτὴν τὴν ἐννοία ἔχει το «μνημονεῦσαι», το «καλέσαι» δηλαδή και το «δεηθῆναι»[40], προκειμένου ὅπως και η Παναγία να γίνουμε «Ἰησοῦ οἰκητήριον, τερπνόν καί ὠραῖον»[41].

Στο σημεῖο αυτό συνηθίζεται να ψάλλεται το «Ὑπεραγία Θεοτόκε σῶσον ἡμᾶς», ὅπως συμβαίνει πριν ἀπὸ τα θεομητορικά τροπάρια των κανόνων ή τα τροπάρια των παρακλητικῶν κανόνων και τοῦ Ακαθίστου Ὑμνου. Η φράση αὐτή δεν ἀπαντᾶ στη χειρόγραφη παράδοση, ἀλλὰ ἀποτελεῖ συνήθεια εὐλάβειας μεταγενέστερη. Κατὰ τον καθηγητὴ Ἰωάννη Φουντούλη δεν δικαιώνεται «ἀπὸ τὴν παράδοσι και ἀπὸ τὴν ορθὴ λειτουργικὴ τάξι. Εκτὸς αὐτοῦ, διακόπτει με μία ἄσκοπο παραβολή τὴν φράση τῆς διακονικῆς πρὸς το λαὸ προτροπῆς, ἐπισκιάζοντας ἔτσι το ὅλο νόημά της και μεταθέτοντας το βάρος τῆς ἀπὸ τον Χριστό και τὴν παράθεσι σ' αὐτόν τῆς ζωῆς μας, στις πρεσβεῖες τῆς Θεοτόκου»[42].

Τις τελευταῖες δεκαετίες τέθηκε και θέμα δογματικῆς ἀκρίβειας τῆς ἐν λόγω

έκφρασης και εις αντικατάστασή της προτάθηκε το «Υπεραγία Θεοτόκε πρέσβευε ὑπέρ ἡμῶν». Και τούτο διότι κατά την πρόταση αυτή, η Παναγία πρεσβεύει στο Χριστό που είναι και ο μόνος «σωτήρ τοῦ σώματος»[43], δηλαδή της Εκκλησίας. Στο ζήτημα αυτό εξέφρασε την άποψή του και ο μακαριστός π. Επιφάνιος Θεοδωρόπουλος, ο οποίος τόνισε ότι «οὐδόλως εἶνε ἀπορριπτέον τό “Υπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς”, διότι ἄδοντες καί ψάλλοντες χεῖλεσί τε καί καρδίᾳ τοῦτο, δέν ζητοῦμεν παρά τῆς Ἀχράντου Δεσποίνης ἵνα σώσῃ ἡμᾶς ἰδίᾳ δυνάμει καί ἐξουσίᾳ καί φυσικῶ δικαιοῦματι, ὡς κακῶς ὑπολαμβάνουσί τινες, ἀλλ’ ἵνα, χρωμένη τῇ ἀπειρῷ Αὐτῆς μητρικῇ παρρησίᾳ πρὸς τόν Θεόν Λόγον, εἰς Ὅν σάρκα ἐκ τῆς ἰδίας Αὐτῆς σαρκός ἐδάνεισε, συντελέσῃ διὰ τῶν θερμῶν πρεσβειῶν Αὐτῆς, ὅπως κερδίσωμεν τελικῶς τήν ἐν ΧΡΙΣΤῳ σωτηρίαν καί ἀπαλλαγῶμεν ἐκ τοῦ ἀθανάτου θανάτου.

Συνεπῶς τό “Υπεραγία Θεοτόκε, πρέσβευε ὑπέρ ἡμῶν” καί τό “Υπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς” κατ’ οὐσίαν οὐδόλως διαφέρωσι. Διότι, ἐν μέν τῷ πρώτῳ, αἱ πρεσβεῖαι τῆς Θεοτόκου ἅς ἐπικαλούμεθα, δέν ἀναφέρονται εἰς ἄλλο τι εἰμὴ εἰς τήν εὐόδωσιν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἡμῶν· ἐν τῷ δευτέρῳ, τό “σῶσον ἡμᾶς”, ὅπερ λέγομεν, δέν ἀναφέρεται εἰς ἄλλο τι εἰμὴ εἰς τὰς θερμὰς πρεσβείας Αὐτῆς, δι’ ὧν δύναται Αὕτη νά συντελέσῃ εἰς τήν εὐόδωσιν τῆς ἐν Χριστῷ πάλιν σωτηρίας ἡμῶν»[44].

Οι παραπάνω θέσεις δικαιώνονται απόλυτα τόσο βιβλικά, όσο και πατερικά, αλλά και λειτουργικά. Ο απόστολος Παύλος π.χ. λέγει· «τοῖς πᾶσι γέγονα τά πάντα, ἵνα πάντως τινάς σώσω»[45]. Στην επιστολή Ιακώβου επίσης σημειώνεται· «ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου»[46]. Κατά τον ἅγιο Ιωάννη το Δαμασκηνό η Παναγία εἶναι «τό τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐργαστήριον»[47], αφού αυτή γέννησε το σωτήρα του κόσμου. Στην υμνογραφία επίσης πολύ συχνά γίνεται λόγος για την Παναγία που σώζει τους ανθρώπους· «Μαρία τό σεπτόν ... πέφυκας ἁμαρτωλῶν σωτηρία καί σῶζεις τούς δούλους σου»[48], «ἡ ἄρρητως παρθένε σῶζε τούς σέ μεγαλύνοντας»[49], «χαῖρε μόνη τῶν ἀνθρώπων ἡ σωτηρία»[50]. Ο ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ανακεφαλαιώνει κατά τον καλύτερο τρόπο την περί του θέματος αυτού ορθόδοξη θέση· «Δι’ αὐτῆς γάρ (τῆς Θεοτόκου δηλαδή) καταλάμπονται καί ἐξ αὐτῆς πρώτης ἡμεῖς διὰ τῶν ἁγίων σωζόμεθα, ὅτι καί διὰ ταύτης Θεῷ ἠνώθημεν ... κοινόν ἐστὶ παντός κόσμου σωτήριον ... καί δι’ αὐτῆς τήν σωτηρίαν ἐλπίζομεν ... ὡς ὑπέρ πάντας σῶσαι ἡμᾶς δυναμένην»[51].

γ) Σχετικό με τα προηγούμενα εἶναι και το περιεχόμενο του εφυμνίου του πρώτου αντιφώνου της θείας Λειτουργίας· «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, Σῶτερ, σῶσον ἡμᾶς»[52]. Ο Χριστός εἶναι ο Σωτήρας του κόσμου και πρεσβευτής μας προς αὐτόν εἶναι η Παναγία[53]. «Αὕτη γάρ ὑπέρ πᾶσαν λογικὴν κτίσιν ἀγαπήσασα τόν Θεόν, τοῦτον ἔνοικον ἔσχε τῇ ταπεινώσει καί ὑπερτάτῃ ἀγνεῖᾳ αὐτῆς, ἱκανή δεδειγμένη,

καί δι' αὐτῆς ἡμᾶς τῷ Θεῷ καί Πατρί τόν ἀγαπητόν Υἱόν σαρκώσασα ὤκειώσατο»[54]. Γενικότερα τα αντίφωνα σε θεολογικό επίπεδο προκηρύσσουν την Ενσάρκωση του Λόγου[55]. Ως προρρήσεις των προφητῶν προκαταγγέλλουν «τὴν παρουσίαν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐκ Παρθένου ἐπὶ γῆς»[56]. Το «Ἀγαθόν τό ἔξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ»[57] π.χ., που είναι ο πρώτος στίχος του πρώτου αντιφώνου, κάνει λόγο για την αφορμή της υμνήσεως του Θεού Πατέρα, αλλά και του μονογενοῦς Υἱοῦ. Αυτὴ ακριβῶς οφείλεται στη θεία φιλανθρωπία και «τά διὰ σαρκὸς ἔργα καὶ πάθη»[58]. Επομένως εἶναι πολὺ λογικὸ το εφύμνιο να αναφέρεται στην Παναγία, το πρόσωπο που υπηρέτησε στο ἔργο της σωτηρίας του ἀνθρώπου και του κόσμου· «Ἐπεὶ γάρ ὑπὲρ σωτηρίας ψυχῶν καὶ συγχωρήσεως πταισμάτων τὴν θείαν τελοῦμεν μυσταγωγίαν, εἰκότως, ὡς ὑπερτέραν οὔσαν τὴν Θεομήτορα πάντων τῶν ἁγίων, ἥ καὶ αὐτῶν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων, εἰς ἱκεσίαν παρακαλούμεθα»[59].

δ) Ο ὕμνος που ακολουθεῖ, δηλαδή «Ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ...», κατ' ἄλλους ποίημα του Ιουστινιανού και κατ' ἄλλους παλαιότερο[60], εἶναι ὕμνος Χριστολογικὸς και θεωρεῖται «περίληψις τοῦ ὅλου μυστηρίου τῆς Θείας Οἰκονομίας. Μᾶς γνωρίζει πῶς τό δεύτερον πρόσωπον τῆς μακαρίας Τριάδος, ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, φύσει ἀθάνατος, ἀπαθὴς καὶ ἄτρεπτος ὑπάρχων, κατεδέξατο δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, ὅχι μόνο νὰ σαρκωθῇ ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου, ἀλλὰ καὶ νὰ δεχθῇ σταυρόν καὶ θάνατον, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου Αὐτοῦ θανατώσῃ τὴν ἁμαρτίαν, ἀποκτείνῃ τόν διάβολον καὶ οὕτως ἀπαλλάσσων ἡμᾶς ἀπὸ τῆς δουλείας αὐτοῦ, σώσῃ ἡμᾶς»[61].

Σαν ἓνα μικρὸ σύμβολο πίστεως μας θυμίζει ὅτι κέντρο της θείας Λειτουργίας εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ἐκ Παρθένου σαρκωθείς «ἀτρέπτου μεινάσης τῆς θεότητος καὶ ἀσυγχύτου, εἷς ἐστὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐνανθρωπήσας καὶ σταυρωθῆναι καταδεξάμενος, ὁ καὶ ἐν τρισαγίῳ ὕμνῳ συνδοξαζόμενος ὑπὸ τῶν νοερῶν καὶ οὐρανίων δυνάμεων. Ἀνεκφοιτήτως γάρ καὶ ἀχωρίστως τῶν πατρικῶν κόλπων καταβάς σεσάρκωται. Αὐτός οὖν ἐστὶ ὁ σώζων ἡμᾶς»[62]. Ο Χριστός «τὴν αὐτοῦ Μητέρα ὑπὲρ ἡμῶν ἐξελέξατο»[63] και «ἐγεννήθη ἐξ αὐτῆς ἀσυγχύτως καὶ ἀσυνδοιάστως, Θεός καὶ ἄνθρωπος»[64]. Ὡς ἡ διδασκαλία της Εκκλησίας περὶ ἐνσαρκώσεως τοῦ Λόγου στο πρόσωπο της ἁγίας Θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας, «διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν», περικλείεται σ' αὐτόν τον μικρὸν ὕμνο της θείας Λειτουργίας, σ' αὐτόν «τόν παιάνα τῆς νίκης»[65] του Χριστοῦ κατὰ της ἁμαρτίας και του θανάτου.

ε) Αυτὴν την ἀλήθεια ὅτι ὁ μονογενὴς Υἱὸς και Λόγος τοῦ Θεοῦ καταδέχτηκε να γίνῃ ἄνθρωπος ἀπὸ την Παρθένο χωρὶς να χάσει τη θεότητά Του, την ομολογούμε και στο σύμβολο της πίστεως, το «Πιστεύω», το ὁποῖο εἰσῆλθε στη θεία Λειτουργία τον 6ο αἰῶνα ἀπὸ το μυστήριον τοῦ βαπτίσματος[66], ψαλλόμενον μάλιστα «ὑπὸ παντός τοῦ τῆς ἐκκλησίας πληρώματος»[67]. Αυτὴ ἡ ομολογία της

πίστεως, η ευχαριστήριος ομολογία του ανθρώπου για τις δωρεές του Θεού και πρωτίστως για την «ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου» ενανθρώπιση του Λόγου, γίνεται λειτουργική εμπειρία. Έργο δηλαδή που μαρτυρεί ότι στη θεία Λειτουργία ενεργείται εσαεί το μυστήριο της σωτηρίας μας· «οὕτω φαινόμεθα ζῶντες ὁμοῦ καὶ πολιτευόμενοι. Καὶ τά μέν πάθη σαρκί τοῦτον ὑπομεμενηκέναι ὁμολογῶμεν· ἀπαθῆ δέ τούτου φυλάττεσθαι τήν θεότητα»[68].

Ο ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ερμηνεύοντας το περιεχόμενο του συμβόλου της πίστεως και ιδιαιτέρως τους στίχους «Καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα» τονίζει αρχικά ότι ο Θεός Λόγος δεν σαρκώθηκε κατὰ φαντασίαν, ἀλλὰ πραγματικά· «εἰ γάρ φαντασίᾳ ὤφθη, τό πᾶν τῆς οἰκονομίας κενόν»[69]. Στην πραγματική αυτή ενσάρκωση για τη σωτηρία μας το Πνεῦμα το ἅγιον «συνυπούργησε. Μία γάρ ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ δύναμις τῶν τριῶν. Μόνος δέ ὁ Λόγος σεσάρκωται, καὶ οὐχί ὁ Πατήρ ἢ τό Πνεῦμα»[70]. Η Παναγία Παρθένος[71], «ἀσπόρως καὶ ἀπεριλήπτως»[72]κατὰ τον ἅγιο Ιωάννη το Δαμασκηνό, πρόσφερε τη δική της γαστέρα ὥστε ο ἄσαρκος Λόγος να προσλάβει ἐξ αὐτῆς «τὴν ἀπαρχὴν τοῦ ἡμετέρου φυράματος, σάρκα ἐψυχωμένην ψυχῇ λογικῇ τε καὶ νοερᾷ, ὥστε αὐτὴν χρηματίσαι τῇ σαρκὶ ὑπόστασιν, τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου ὑπόστασιν, καὶ σύνθετον γενέσθαι τὴν πρότερον ἀπλὴν οὐσαν τοῦ Λόγου ὑπόστασιν»[73].

Ο Θεός κατὰ τον ἅγιο Συμεών, μπορούσε ἐξ ἀρχῆς να δημιουργήσει τον ἄνθρωπο και ἀπὸ ἄλλη ὕλη. Δεν το θέλησε ὁμως «ἵνα μὴ ἀκοινωνήτως πρὸς ταύτην ἔχων τὴν κτίσιν, οὐ δύναται μένειν, ἢ κοινωνίαν ἔχειν ἐν αὐτῇ· οὕτω δὲ καὶ τὴν ἀνάπλασιν ποιῶν τοῦ ἀνθρώπου, οὐχ ἑτέραν ὕλην προσλαβέσθαι ἠθέλησεν, ἵνα μὴ ἡ παραπεσοῦσα φύσις ἡμῶν ἐναπομείνῃ τῷ πτώματι. Εἰ γάρ μὴ ἀπὸ τῶν αἱμάτων τῆς Παρθένου, τῆς ἐκ τοῦ Ἀδάμ καταγομένης, τὴν σάρκα ἦν εἰληφώς, πῶς ἂν τό συγγενές πρὸς ἀνθρώπους εἶχεν; ἢ πῶς τὸν ἀπὸ Θεοῦ ἁγιασμόν ἐλαμβάνομεν; ἢ πῶς ἂν ἐζωώθημεν οἱ νενεκρωμένοι, μὴ τῆς ζωῆς ἐλθούσης ἡμῖν»[74]. Μετέχει δηλαδή: ο Θεός του ἰδίου φυράματος, για να μπορεί ο ἄνθρωπος να κοινωνεῖ μαζί του και να χαίρεται την ἐν Χριστῷ σωτηρία στην Ἐκκλησία και τα μυστήριά της, το πλήρωμα των οποίων εἶναι ἡ Θεία Ευχαριστία[75], καθόσον στο Κυριακό σῶμα «κατοικεῖ πᾶν τό πλήρωμα τῆς θεότητος τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ σωματικῶς, ὅπερ ἔστιν οὐσιωδῶς»[76].

στ) Ἀπὸ τα κεντρικότερα και σημαντικότερα σημεῖα της Θείας Λειτουργίας εἶναι και αὐτό των διπτύχων με το οποίο ολοκληρώνεται το τμήμα της Αναφοράς[77]. Το ενδιαφέρον ἐδῶ εἶναι ὅτι με την μνημόνευση των κεκοιμημένων και των αγίων μνημονεύεται «ἐξαιρέτως» και ἡ Παναγία. «Ἐξαιρέτως δέ ἡ τῆς Παναγίας καὶ μόνῃς Θεοτόκου ἀνάμνησις, ὅτι καὶ νῦν καὶ τότε τό κοινόν ἐστὶ παντός τοῦ κόσμου σωτήριον»[78], σημειώνει ο ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης. Ο Θεόδωρος Ανδίδων ερμηνεύοντας τη φράση αὐτὴ αιτιολογεῖ τη μνημόνευση πρὸς τη Θεομήτορα

λέγοντας ότι «ὡς ἐκ προσώπου τοῦτο λέγεσθαι τοῦ Κυρίου»[79]. Τοποθετεῖ δηλαδή τη θέση της Θεοτόκου σε σχέση με το Χριστό και όχι σε σχέση με τους ανθρώπους, για να δειχθεῖ «ὅτι μόνος αὐτός ἐκτός ἁμαρτίας ὁ Θεάνθρωπος Κύριος καί ὅτι ὑπέρ πάντων ἑαυτὸν ἀπλῶς δέδωκε καί ὅσα τότε, τό πάθος, ἡ ταφή καί ἡ ἀνάστασις εἰργάσατο ταῦτα πάντα καί νῦν διὰ τῶν συμβόλων τοῖς πιστεύουσι κατορθοῦται»[80].

Ο ἅγιος Νικόλαος ο Κάβασιλας εἶναι περισσότερο θεολογικός ως προς το θέμα αυτό. Ἐτσι ἐπισημαίνει ὅτι ἡ λογική λατρεία προσφέρεται καὶ ὑπὲρ των ἁγίων ὀχι ως ἱκεσία, ἀλλὰ ως εὐχαριστία· «ὡς χαριστήριον τῷ Θεῷ· καί πάντων καί ἐξαιρέτως τῶν ἄλλων ὑπὲρ τῆς μακαρίας τοῦ Θεοῦ μητρός, ὡς οὔσης ἁγιωσύνης ἐπέκεινα πάσης. Διὰ τοῦτο οὐδὲν αὐτοῖς εὔχεται ὁ ἱερεὺς ἀλλὰ μᾶλλον αὐτός παρ' ἐκείνων εἰς τάς εὐχάς δεῖται βοηθεῖσθαι»[81]. Σε ἄλλο σημεῖο της Ερμηνείας του ἐξηγεῖ ὅτι το «ὑπέρ» ἀναφέρεται ὀχι μόνο ὅταν θέλουμε νὰ ἐκφράσουμε ἱκεσία, ἀλλὰ καὶ ὅταν εὐχαριστοῦμε, ὀπως συμβαίνει με τὰ λεγόμενα στην Ἀναφορά της Λειτουργίας· «ὑπὲρ τούτων ἀπάντων εὐχαρι-στοῦμεν ... ὑπὲρ πάντων ὧν ἴσμεν καί ὧν οὐκ ἴσμεν ... καί ὑπὲρ τῆς λειτουργίας ταύτης»[82].

Για νὰ τεκμηριώσῃ ἀκόμη περισσότερο τὸν εὐχαριστήριον, ἀλλὰ καὶ ἱκέσιον χαρακτήρα της θυσίας παραλληλίζει τὴ μνημόνευση τῆς Παναγίας στα δίπτυχα με τὴν προσφορά τῆς μερίδας τῆς στην Προσκομιδῇ. «Ὡςπερ ἐπὶ τῆς πρώτης (τῆς Προσκομιδῆς δηλαδή) 'εἰς δόξαν τῆς Παναγίας, εἰς πρεσβείαν τῶν ἁγίων', φησίν, οὕτω καί ἐπὶ τῆς δευτέρας· (μνημόνευση δηλαδή στα δίπτυχα) 'ὑπὲρ τῶν ἁγίων ἀπάντων, ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας'. Ὡςπερ γάρ ἐκεῖ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ἔδειξε τῶν ἄλλων προτιθεὶς ἀπάντων, οὕτως ἐνταῦθα, ἐπεὶ μετὰ τινὰς ἄλλους αὐτῆς ἐμνημόνευσε, τό 'ἐξαιρέτως' προσθεῖς»[83]. Σε κάθε περίπτωση καὶ μέσα ἀπὸ τὴν «ἐξαιρέτως» μνημόνευση τῆς Παναγίας στα δίπτυχα ἀναδεικνύεται γιὰ μία ἀκόμη φορά ἡ ἀλήθεια ὅτι «στη Θεία Εὐχαριστία κοινωνοῦμε τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα, που ἀπὸ αὐτὴν πήρε ὁ ἐνανθρωπήσας Θεῖος Λόγος· ἡ σὰρκα τοῦ Κυρίου εἶναι σὰρκα τῆς Θεοτόκου»[84].

ζ) Ο ὕμνος «Ἄξιό ἐστιν» που ἀκολουθεῖ ἔχει ξεχωριστὴ ἱστορία καὶ ἰδιαίτερο θεολογικὸ ἐνδιαφέρον. Κατ' ἀρχὰς ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο αὐτοτελῆ μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος ἀφορὰ τὸ «Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν σε τὴν Θεοτόκον, τὴν ἀειμακάριστον καί παναμώμητον, καί μητέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν». Πρόκειται γιὰ ἀρχαγγελικὸ ὕμνον τὸν ὀποῖον σύμφωνα με τὴ διήγηση τὴν ἀποδιδόμενη στὸν ἱερομόναχο καὶ πρῶτο τοῦ Ἀγίου Ὁρους Σεραφεῖμ τὸ Θυηπόλο (16ο αἰ.) ἔψαλε ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ὁρθοῦ σε κελλί τῆς Κυρίας Θεοτόκου τῆς Κοιμήσεως «κατὰ τὴν Σκῆτην τοῦ Πρωτάτου, τὴν εὐρισκομένην εἰς τὰς Καρέας, ἐκεῖ πλησίον, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος»[85].

Τὴν ὥρα που ψάλλεται τὸ «τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβὶμ ...» ὁ ἀρχάγγελος Γαβριήλ ὑπὸ τὴν μορφήν ξένου μοναχοῦ ἔκαμε ἄλλην ἀρχὴν τοῦ ὕμνου ψάλλοντας

το «Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς ...», για να ακολουθήσει το τροπάριο «Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ...». Κατὰ παράκλησιν του εντοπίου μοναχού το ἔγραψε με το δάκτυλόν του σε μία πλάκα· «καί, ὦ τοῦ θαύματος! τόσον βαθέως ἐχαράχθησαν τὰ γράμματα ἐπάνω εἰς τὴν σκληρὴν πλάκα, ὡσάν νά ἐγράφησαν ἐπάνω εἰς πηλόν ἀπαλώτατον. Εἷτα λέγει τῷ ἀδελφῷ· ἀπό τῆς σήμερον καί εἰς τό ἐξῆς, οὕτω νά ψάλλετε καί ἐσεῖς, καί ὅλοι οἱ ὀρθόδοξοι»[86]. Το γεγονός αὐτό διαδόθηκε στους ἄρχοντες του Αγίου Ὁρους καὶ ἐστάλη ἡ σχετικὴ πλάκα στο Πατριαρχεῖο, το ἔτος 980, «πατριαρχοῦντος Νικολάου τοῦ Χρυσοβέργη. Τῆς Συνόδου δέ συνελθούσης, καθιερώθη ὁ ἀγγελικὸς οὗτος ὕμνος εἰς γενικὴν ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν»[87]. Αὐτὴ ἡ καθιέρωση ἐγένετο τὸ ἔτος 982[88]. Ἐννοεῖται ὅτι το «Τὴν τιμιωτέραν ...» ἀποτελεῖ το δεύτερο καὶ παλαιότερο τμήμα τοῦ ὅλου Τροπαρίου. Πρόκειται γιὰ τον εἰρμό της θ' ὠδῆς τοῦ κανόνα της Μ. Παρασκευῆς, ποίημα Κοσμά τοῦ Μελωδού[89], ὁ ὁποῖος το ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τον ὕμνο πρὸς τὴ Θεοτόκο τοῦ ὁσίου Εφραίμ τοῦ Σύρου· «Τιμιωτέρα τῶν Χερουβίμ καί ἀσυγκρίτως πασῶν τῶν οὐρανίων στρατιῶν ...»[90]. Σε θεολογικὸ ἐπίπεδο καὶ στα δύο τμήματα τοῦ Θεομητορικοῦ αὐτοῦ ὕμνου (μεγαλυναρίου) τονίζεται τὸ ἴδιο θέμα, ὅτι δηλαδή ἡ Παναγία εἶναι Θεοτόκος. Ἡ υπερτέρα ὅλων των αγίων καὶ των αγγέλων σύμφωνα καὶ με τὶς αποφάσεις της Γ' ἐν Εφέσω Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἶναι ἡ ὄντως Θεοτόκος. Ἡ τετιμημένη υπὲρ πάσαν κτίσιν δὲν γέννησε τὸ Χριστό ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον θεοφόρον κατὰ τὶς ἀπόψεις των Νεστοριανῶν, ἀλλὰ γέννησε «Θεὸν σεσαρκωμένον. Αὐτός ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, κυηθεὶς μὲν ἐκ τῆς Παρθένου, προ-ελθὼν δὲ Θεὸς μετὰ τῆς προσλήψεως, ἤδη καί αὐτῆς ὑπ' αὐτοῦ θεωθείσης ... καί οὕτω νοεῖσθαι καί λέγεσθαι Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον, οὐ μόνον διὰ τὴν φύσιν τοῦ Λόγου, ἀλλὰ καί διὰ τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου»[91]. Ὁ Χριστὸς δηλαδή εἶναι τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος καὶ στο πρόσωπό Του, ὅπως υπογραμμίζει ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ἐνώθηκαν οἱ δύο φύσεις «καθ' ὑπόστασιν»[92], δηλαδή πραγματικὰ καὶ ἀληθινά. Δὲν ὑπάρχει σύγχυση ἢ μίξη, ἀλλὰ ἐνωση ὅπως ἐνώνεται ἡ φωτιά με τὸ σίδηρο ἢ ἡ ψυχὴ με τὸ σῶμα στον ἄνθρωπο, «ἄρρήτως καί ἀφράστως»[93] κατὰ τον ἅγιο Κύριλλο, «ἀσυγχύτως καί ἀτρέπτως» κατὰ τὸ δόγμα της Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδου[94].

Ἡ ἄρνηση ἢ ἀλλοίωση αὐτῆς της πίστεως θέτει σε ἀμφισβήτηση ὅλο το μυστήριον της θείας οικονομίας καὶ της ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου[95]. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἐκκλησία με πεποικιλμένη μάλιστα μελωδία ψάλλει σὴν οικεία θέσιν τον ὕμνο γιὰ τὴν ὄντως Θεοτόκο, ἐτσι ὥστε «τῷ προσηνεῖ καί λείῳ τῆς ἀκοῆς τό ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον λανθανόντως ὑποδεξώμεθα»[96], γιὰ νὰ ομολογεῖται κάθε φορὰ σὴν Λειτουργία, ἡ ὁποία ἀνακεφαλαιώνει τὸ μυστήριον της θείας οικονομίας, ὅτι ἡ Παρθένος Μαρία εἶναι ἡ Θεοτόκος· «τό ἐργαστήριον τῆς ἐνώσεως τῶν δύο φύσεων· ἡ πανήγυρις τοῦ σωτηρίου συναλλάγματος· ἡ παστάς ἐν ᾗ ὁ Λόγος ἐνυμφεύσατο τὴν σάρκα ... Μαρία ἡ δούλη καί μήτηρ, ἡ

παρθένος καὶ οὐρανός, ἡ μόνη Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους γέφυρα»[97].

Κατὰ τὴ θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὡς μεγαλυνάριο τῆς Θεοτόκου στο τέλος των διπτύχων ψάλλεται ὁ ὕμνος «Ἐπὶ σοὶ χαίρει, κεχαριτωμένη, πᾶσα ἡ κτίσις, ἀγγέλων τό σύστημα καὶ ἀνθρώπων τό γένος, ἡγιασμένη νᾶ καὶ παράδεισε λογικέ, παρθενικόν καύχημα, ἐξ ἧς Θεὸς ἐσαρκώθη καὶ παιδίον γέγονεν ὁ πρό αἰώνων ὑπάρχων Θεὸς ἡμῶν. Τὴν γάρ σὴν μήτραν θρόνον ἐποίησε καὶ τὴν σὴν γαστέρα πλατυτέραν οὐρανῶν ἀπειργάσατο. Ἐπὶ σοὶ χαίρει, κεχαριτωμένη, πᾶσα ἡ κτίσις· δόξα σοι». Ο ὕμνος αὐτός που εκθειάζει τὴν παρθενία καὶ ἀγιότητα τῆς Παναγίας καὶ ἀναφέρεται στὴ συμβολή τῆς στο μυστήριον τῆς Ἐνσαρκώσεως ἐντάχθηκε στὴ θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἀπὸ τὸ 14ο αἰ. καὶ δη το ἔτος 1360[98]. Σχετίζεται δε με τὸ πολυθρύλητον θαῦμα που ἐγένε τὴν ἐν λόγῳ ἐποχῇ στο Ἅγιον Ὅρος: «Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν, γράφει ἡ ἱστορία, τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου κυρίου Φιλοθέου, ἡγουμενεύοντος ἐν τῇ ἀγίᾳ Λαύρᾳ τοῦ Ἀθωνος τοῦ πανοσιωτάτου ἐκείνου κυροῦ Ἰακώβου τοῦ Πρικανᾶ, ὁ παναγιώτατος πατριάρχης ὁ Κάλλιστος εἶχεν ὀρίσει ὅπως ψάλλωσι τοῦτο, τελουμένης τῆς θείας μυσταγωγίας ἐν τῷ καιρῷ τῶν διπτύχων. Ὁ δέ γε παναγιώτατος πατριάρχης Φιλόθεος ὠρισεν, ἵνα ψάλλωσι τό Ἀξιόν ἐστίν, ὡς συντομώτερον. Ἐτυχε τοίνυν ἡ παραμονὴ τῶν Φώτων ἐν Κυριακῇ ἢ Σαββάτῳ, οὐ μέμνημαι καλῶς· καὶ λέγει ὁ Ἀλεξανδρείας Γρηγόριος ἐνὶ δομεστικῷ τοῦ χοροῦ, τό ὄνομα Γρηγορίῳ, ἵνα ψάλλῃ τό· Ἐπὶ σοὶ χαίρει· ἀντεῖπον δέ τινες, μέρος ὄντες τοῦ Φιλοθέου. Ὁ δέ γε Ἀλεξανδρείας πάλιν ἐπέταξε τοῦτο εἰπεῖν. Ἐψαλλε τοίνυν ὁ δομέστικος. Ἐσπέρας δέ μετὰ τό τέλος τῆς ἀγρυπνίας καθεσθέντων πάντων, ἐτράπη ὁ δομέστικος εἰς ὕπνον μικρόν. Καὶ ὁρᾷ τὴν Δέσποιναν ἡμῶν τὴν Θεοτόκον ἱσταμένην ἐπάνω αὐτοῦ, καὶ λέγουσαν: ‘δέξαι σου τό ψαλτικόν ὃ δομέστικε, καὶ εὐχαριστῶ σοι πολλά’. Τοῦτο δέ εἰποῦσα, δίδωσιν αὐτῷ οἰκιοχείρως χρυσοῦν ἕν, ὃ καὶ κρέμαται σήμερον ἐν μιᾷ ἀγίᾳ εἰκόνι τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν τῇ σεβασμίᾳ μεγίστῃ Λαύρᾳ τοῦ Ἀθωνος. Ἐκτοτε τοίνυν διαδοθέντος τοῦ θαύματος ἀπανταχοῦ, ὠρισεν ἡ Ἐκκλησία ὅπως ψάλλῃται ἀεννάως παρά πάντων, καὶ ὅτε τελεῖται ἡ τοῦ μεγάλου Βασιλείου Λειτουργία καὶ ἐν Ἀποδείπνοις»[99].

η) Κατὰ τὴν ὥρα που ὁ λαὸς ψάλλει τὸ «Ἀξιόν ἐστι...» ἢ τὸ «Ἐπὶ σοὶ χαίρει ...» ὁ ιερέας προ των τιμίων δώρων εὐλογεῖ σήμερα καὶ ὑψώνει τὸ ἀντίδωρο[100]. Το ἀντίδωρο βεβαίως τὸ ὁποῖον δεν εἶναι παρά τεμάχια (εὐλογίες) ἀπὸ τὸν προσφερθέντα ἄρτο (λειτουργία) «οὗ τό μεσαίτατον ἐκβληθέν ἱεουργήθη καὶ σῶμα Χριστοῦ γέγονεν»[101], εἶναι ἤδη ἁγιασμένο καὶ εὐλογημένο ἀπὸ τὴν πρόθεση. Επομένως δεν ἔχουμε κατὰ τὸ «Ἀξιόν ἐστίν» ὕψωση καὶ εὐλογία τοῦ ἀντιδώρου, ἀλλὰ ὕψωση τῆς Παναγίας, τοῦ σώματος τῆς ὁποίας σύμβολο εἶναι τὸ ἀντίδωρο· «Τί δ’ ἄλλο ἐστὶ τό λειπόμενον ἢ ὁ τοῦ παρθενικοῦ σώματος τύπος ὁ μερισμός τῆς εὐλογίας καὶ προσφορᾶς;»[102].

Ἡ σημερινὴ λοιπὸν παρερμηνευμένη συνήθεια ἔχει τὶς ρίζες τῆς στο παλαιὸ ἔθος

κατά το οποίο μετά τον καθαγιασμό των τιμίων δώρων ο ιερέυς υψώνει ή την μερίδα της Παναγίας ή την προσφορά από την οποία εξήχθη ο αμνός και συμβολίζει, όπως άλλωστε είδαμε, το σώμα της Θεοτόκου. Την ύψωση πάνω από το δισκάριο συνοδεύουν οι Θεομητορικοί στίχοι και ύμνοι «Μέγα τό ὄνομα τῆς ἁγίας Τριάδος», «Ὑπεραγία Θεοτόκε, βοήθει ἡμῖν», «Μακαρίζομέν σε πᾶσαι αἱ γενεαί ...» και «Ἄξιον ἐστίν ...»[103]. Η πράξη αυτή, η οποία τελείται με Ακολουθία στην τράπεζα των μοναχών[104], αλλά κατά τον ἅγιο Συμεών και στον Ὁρθρο μετά την ενάτη ωδή[105] ή «καί ἐν ἡμέρᾳ καί ἐν νυκτί καί ἐν πάσῃ ὥρᾳ»[106], εκφράζει την ευλάβεια των πιστών προς την Παναγία.

Η με αυτόν τον τρόπο επίκληση του ονόματός της πηγάζει από την πίστη ότι η Θεοτόκος είναι πάντοτε έτοιμη προς βοήθεια. «Καί ὁ ἄρτος αὐτῇ ὡς δῶρο κομίζεται· μᾶλλον δέ δι' αὐτῆς τῷ Υἱῷ αὐτῆς ὑπέρ ἡμῶν ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα καί δι' ἡμᾶς ἐκουσίως σταυρόν ὑπομείναντα»[107]. Η σύνδεση της Θεοτόκου με το μυστήριο της Ενσαρκώσεως του Λόγου, όπως αυτό βιώνεται στη Θεία Λειτουργία, είναι σαφής. Ο ἅγιος Μάρκος ο Ευγενικός που και αυτός, όπως και ο ἅγιος Συμεών, θεωρεί αποστολική παράδοση την ύψωση της Παναγίας, δίδει μίαν ἄλλη διάσταση στην πράξη αυτή. Τη θεωρεί δηλαδή κάτι ανάλογο με την ευχαριστία που προσφέρθηκε στο Χριστό· «Ἔδοξε τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις εἰς τόν ἐκείνων τόπον ἕτερον ἄρτον ἐξαιρεῖσθαι τῇ τοῦ Κυρίου Μητρί, καί εἰς ἀνάμνησιν αὐτῆς, ὥσπερ ἐκεῖνα τήν τοῦ Δεσπότου, τοῦτον ἀνατιθέναι τε καί μεταλαμβάνειν»[108].

θ) Μετά την απονομή του αντιδώρου γίνεται η απόλυση της Θείας Λειτουργίας με την τελική ευλογία που ο ιερέυς δίδει στους πιστούς. Η ευλογία αυτή και ευχή επικαλεῖται το Χριστό, τον αληθινό Θεό μας, να ελεήσει και σώσει το λαό Του. Το περιεχόμενο της απόλυσης είναι μαρτυρία «ὅτι διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας καί τῆς ἱεουργίας σεσῶσμεθά τε καί σωθησόμεθα, συνεργούσης ταῖς εὐχαῖς τοῦ ὑπηρέτου τοῦ μεγίστου μυστηρίου, τῆς Θεοτόκου, καί πάντων τῶν ἡγιασμένων ἐκ τούτου» [109].

Επίλογος

Ανακεφαλαιώνοντας τα ὅσα με βάση το κείμενο της Θείας Λειτουργίας αναφέραμε για τη θέση της υπεραγίας Θεοτόκου και αειπαρθένου Μαρίας στο μυστήριο της Θείας Λειτουργίας – Ευχαριστίας, φάνηκε ὅτι από την αρχή ἕως το τέλος τονίζεται η καθοριστική για τη σωτηρία του ανθρωπίνου γένους συμβολή της στο γεγονός της Ενανθρωπήσεως του Λόγου. Δεν θα ήταν υπερβολή εάν λέγαμε ὅτι η Παναγία, «η εἰκόνα της κτίσεως, η εἰκόνα της Εκκλησίας»[110], είναι το κατ' ἐξοχήν ευχαριστιακό πρόσωπο. Και τούτο ὄχι με την έννοια ὅτι ιερουργεί η ίδια, αλλά με την έννοια ὅτι τραπεζοφορεῖ τον ουράνιο ἄρτο Χριστό, ο οποίος σε κάθε ευχαριστιακή σύναξη προσφέρεται ὑπέρ της του κόσμου ζωῆς και σωτηρίας. «Η Παναγία μας είναι ο φιλότιμος ἐστιάτωρ της θείας και θεοποιού τροφῆς, ο παρασκευαστής της ἁγίας τροφῆς και η τροφός των καλεσμένων»[111].

Όπως κατά την ενσάρκωση του Λόγου χάρη στην Θεοτόκο έγινε η υποστατική ένωση της θείας και της ανθρώπινης φύσεως στο πρόσωπο του Χριστού έτσι και στη Θεία Λειτουργία η Παναγία προσφέρει μυστικά το σώμα της για να πραγματοποιείται κάθε φορά το ίδιο μυστήριο· «Η Θεία Ευχαριστία γίνεται δυνατή μόνο με την υποστατική ένωση θεότητας και ανθρωπότητας που πραγματοποιείται στη μήτρα της Παρθένου Μαρίας θαυματουργικά, ύστερα από την ελεύθερη κατάφασή της στην κλήση του αγγέλου. Έτσι με τη μετοχή στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας οι πιστοί γίνονται κοινωνοί αλλά και ομολογητές του μυστηρίου του σταυρού και της ανάστασης»[112]. Όπως στη θεολογία Χριστός και Παναγία δεν χωρίζονται έτσι και στην Εκκλησία και δη στη Θεία Λειτουργία ο Χριστός ιερουργεί τη σωτηρία μας και η Θεοτόκος συνεργεί ως υπηρέτης του μεγάλου μυστηρίου.

[1].Λουκ. 1, 48.

[2].Ιωαννου Δαμασκηνου, Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως, 3, 12, PG 94, 1028B. Περί της Μαρίας ως Θεοτόκου βλ. Χ. Α. Σταμουλη, Θεοτόκος και ορθόδοξο δόγμα. Σπουδή στη διδασκαλία του αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας [Λειμών αμφιλαφής 1], εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 161-206. Β. Α. Τσιγκου, Δογματικά και Θεολογικά Μελετήματα, Α΄, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 17-58.

[3].Κυριλλου Αλεξανδρειας, Λόγος κατά τῶν μή βουλομένων ὁμολογεῖν Θεοτόκον τήν ἁγίαν Παρθένον, PG 76, 265C. Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, Ἱστορία Ἐκκλησιαστική καί Μυστική Θεωρία, PG 98, 401B.

[4].Νικολαου Καβασιλα, Εἰς τήν θείαν Λειτουργίαν, IB΄, Sources Chrétiennes 4bis, 104 (10): «Ταύτης δέ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου μυσταγωγία ἐστὶ τὰ τελούμενα».

[5].Θεοδωρου Στουδιτου, Ἀντιρρητικός Α΄ κατά Εἰκονομάχων, PG 99, 340: «Συγκεφαλαίωσις τῆς ὅλης οἰκονομίας τό δέ τό μυστήριον». Βλ. και Π. Ι. Σκαλτση, «Η Θεία Λειτουργία: Συγκεφαλαίωση του μυστηρίου της εν Χριστῷ οικονομίας», ενΘεολογία 80, τεύχ. 4, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2009, σσ. 77-106.

[6].Βλ. Ι. Β. Κογκουλη – Χ. Κ. Οικονομου – Π. Ι. Σκαλτση, Η Θεία Λειτουργία του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου [Θεία Λατρεία και Παιδεία 1], έκδ. Ο.Χ.Α. «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη 52002, σσ. 127-193.

[7].π. Δ. Β. Τζεργου, «Η Ακολουθία της Προθέσεως (Προσκομιδής). Ιστορικολειτουργική θεώρηση», εν Λειτουργική Ανανέωση. Δοκίμια λειτουργικής αγωγής κλήρου και λαού Α΄ [Σύγχρονοι Λειτουργικοί Προβληματισμοί 2], εκδ. «Τήνος», Αθήνα 2001, σσ. 73-75. Βλ. και Γ. Κεσελοπουλου, Η Ακολουθία της Προθέσεως (8ος-9ος αιώνας) κατά το κείμενο της Εκκλησιαστικής Ιστορίας του αγίου Γερμανού πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως († 733), (Μελέτη λειτουργική, ιστορική-θεολογική), Μεταπτυχιακή Εργασία, Θεσσαλονίκη 2008.

[8].Νικολαου Καβασιλα, ό.π., ΙΖ΄, SC 4bis, 426.

[9].Χ.-Γ. Σουλτς, Η βυζαντινή Λειτουργία μαρτυρία πίστεως και συμβολική έκφραση, Απόδοση από τα Γερμανικά: π. Δημήτριος Β. Τζέρπος, εκδ. «Ακρίτας», Αθήνα 1998, σ. 251 εξ.

[10].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 396B.

[11].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 397C.

[12].Θεοδωρου Επισκοπου Ανδιδων, Προθεωρία κεφαλαιώδης περί τῶν ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καί μυστηρίων, PG 140, 425B.

[13]. Grumel (εκδ.), Les registres des actes du patriarchat de Constantinople... I, 3-4, αριθμ. 992, Kadikoy-Istambul 1936.

[14]. V. Laurent, "Le rituel de la Proskomidie et le metropolite de Crète Élie", ενMélanges Sévérien Salaville [Revue des Études Byzantines 16], Paris 1958, σσ. 116-142.

[15]. V. Laurent, "Le rituel de la Proskomidie et le metropolite de Crète Élie", ό.π., σ. 131: «Εἴτα ἀποθέμενοι τήν σφραγίδα ἐν τῷ δίσκῳ μετὰ τό προσκομίσαι καί τάς λοιπάς».

[16]. Ό.π., σ. 133: «Περί δέ τῶν προσφορῶν τῶν προσφερομένων τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύταςήμεῖς προσφέροντες ἐν τῇ προσκομιδῇ μίαν ἐξ αὐτῶν ποιοῦμεν τήν ἀναφοράνἐκβάλλοντες τήν σφραγίδα μεγάλην κατ' ἐξοχήν τῶν λοιπῶν, ἥν καί ὑποῦμεν».

[17].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 448CD-449A.

[18].Διονυσιου Αρεοπαγίτου, Περί τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας 3, 9, PG 3, 437C. Βλ. και Ν. Βουλγαρη, Κατήχησις Ἱερά, τουτέστιν ἐξηγήσεις λεπτομερῆς τῆς θείας καί ἱεραῆς Λειτουργίας ἐν εἵδει ἐρωταποκρίσεων, μετὰ πολλῶν ψυχωφελῶν ἐξετάσεων, Ακριβής επανέκδοσις της α΄ εκδόσεως του 1651, Ιερὸν Ησυχαστήριον Ἄξιον Εστίν, Κατουνάκια Αγίου Όρους 2007, σ. 86.

[19].Π. Ν. Τρεμπελα, Αἱ τρεῖς θείαι Λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Αθήναις κώδικας, Αθήναι 21982, σ. 3.

[20].Βλ. Π. Ι. Σκαλτση, «Η ορθόδοξη Λατρεία κατὰ τὴν Τουρκοκρατία», εν Εκκλησία90, τεύχος 4, Απρίλιος 2013, Αθήναι, σ. 270.

[21].Συμεων Θεσσαλονικης, Διάλογος..., □Δ΄, PG 155, 281CD.

[22].Νικολαου Καβασιλα, ό.π., Ι΄, SC 4bis, 92.

[23].Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., PG 155, 284A.

[24].Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., PG 155, 285B

[25].Γαβριηλ Σεβηρου, Εγχειρίδιον, Ενετίησιν 1776, σ. 24. Βλ. και Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., PG 155, 284D: «Ἰστέον δέ, ὡς ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν φρικτοτάτων μυστηρίων προσέχειν δεῖ τόν ἱερέα καί λαμβάνειν οὐκ ἐκ τῶν μερίδων, ἀλλ' ἐκ τῆς σαρκός τῆς Δεσποτικῆς καί κοινωνεῖν τοὺς προσερχομένους». Ι. Μ. Φουντουλη, Απαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας, τόμ. Β΄,

- Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 31989, σσ. 81-92. Του ιδίου, Απαντήσεις..., τόμ. Ε., Αθήνα 2003, σσ. 67-73.
- [26].Νικολαου Καβασιλα, ό.π., Ι΄, SC 4bis, 92.
- [27].Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., PG 155, 285B.
- [28].Γ. Β. Μαυροματη, «Η όντως Θεοτόκος», εκδ. «Τέρτιος», Κατερίνη 1999, σσ. 51-53.
- [29].π. Α. Σμεμαν, Η Παναγία. Βίωση της πίστης, Γ΄, Μετάφραση από τα αγγλικά: Ιωσήφ Ροηλίδης, εκδ. «Ακρίτας», Αθήνα 2000, σ. 118.
- [30].Ανδρεου Επισκοπου Κρητης, Λόγος Δ΄ εις τήν άγιαν Γέννησιν τής Θεοτόκου, PG97, 880A.
- [31].Γρηγοριου (Ιερομονάχου), Η θεία Λειτουργία. Σχόλια, Ιερόν Κουτλουμουσιανόν Κελλίον Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, Άγιον Όρος 31993, σσ. 98-101.
- [32].Συμεων Θεσσαλονικης, Πρός τινάς έρωτήσεις Αρχιερέως, ΜΣΤ΄, PG 155, 892.
- [33].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 421D.
- [34].Ιω. 14, 6.
- [35].Ιω. 8, 12· 9, 5.
- [36].Ιωαννου Δαμασκηνου, Έκδοσις άκριβής τής όρθοδόξου πίστεως 4, 16, PG 94, 1172B.
- [37].Ψαλμ. 138, 17.
- [38].Γ. Χ. Παρασκευοπουλου (Αρχιμ.), Ερμηνευτική επιστασία επί της θείας Λειτουργίας, Πάτραι 22005, σσ. 242-249.
- [39].Γρηγοριου (Ιερομονάχου), ό.π., σ. 157.
- [40].Νικολαου Καβασιλα, ό.π., ΙΔ΄, SC 4bis, 118.
- [41].Τροπάριο Λιτής Εσπερινού των Εισοδίων.
- [42].Ι. Μ. Φουντουλη, Απαντήσεις εις λειτουργικές απορίας, τόμ. Β΄, σσ. 325-326.
- [43].Εφ. 5, 23.
- [44].Ε. Ι. Θεοδωροπουλου (Αρχιμ.), Άρθρα, Μελέται, Επιστολαί, τόμος Α΄, εν Αθήναις 1988, σ. 334.
- [45].Α΄ Κορ. 9, 22.
- [46].Ιακ. 5, 20.
- [47].Ιωαννου Δαμασκηνου, Έγκώμιον εις τήν πάνσεπτον Κοίμησιν τής Θεομήτορος, Γ΄, 5, PG96, 761B.
- [48].Κάθισμα β΄, 3, όρθρου Κυριακής.
- [49].Θεοτοκίο του 5ου αντιφώνου όρθρου Μ. Παρασκευής.
- [50].β΄ τροπάριο, ζ΄ ωδής κανόνα 24ης Μαρτίου.
- [51].Συμεων Θεσσαλονικης, Διάλογος..., □Δ΄, PG 155, 284B· □Θ΄, PG 155, 297B· ΤΝΗ΄, PG 155, 669B. Βλ. και Ι. Μ. Φουντουλη, Απαντήσεις εις λειτουργικές απορίας, τόμ. Β΄, σσ. 319-326.
- [52].Για την ιστορία των αντιφώνων βλ. Ι. Β. Κογκουλη – Χ. Κ. Οικονομου – Π. Ι. Σκαλτση, Η θεία Λειτουργία του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, σ. 135.

- [53].Επισκόπου Διονυσίου Λ. Ψαριανού († Μητροπολίτου Σερβίων και Κοζάνης), Η θεία Λειτουργία, Αθήναι 1986, σ. 134.
- [54].Συμεων Θεσσαλονικης, Διάλογος..., ΤΜΗ΄, PG 155, 632C.
- [55].Στα αντίφωνα προφητεύεται η ενανθρώπιση, «ἢ τοῦ Κυρίου διὰ σαρκός ἐπιδημία καί πολιτεία». Βλ. Νικολαου Καβασιλα, ό.π., ΙΖ΄, SC 4bis, 134.
- [56].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 401D.
- [57].Ψαλμ. 91, 1.
- [58].Νικολαου Καβασιλα, ό.π., ΙΖ΄, SC 4bis, 132, 134.
- [59].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 404D. Πρβλ. Θεοδωρου Επισκοπου Ανδιδων, ό.π., PG 140, 433C.
- [60].Γ. Χ. Παρασκευοπουλου, ό.π., σ. 267.
- [61].Επισκόπου Διονυσίου Λ. Ψαριανού († Μητροπολίτου Σερβίων και Κοζάνης), ό.π., σ. 142.
- [62].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 405A. Πρβλ. Θεοδωρου Επισκοπου Ανδιδων, ό.π., PG 140, 433C.
- [63].Συμεων Θεσσαλονικης, Διάλογος..., ΠΗ΄, PG 155, 292B.
- [64].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 424A.
- [65].Γρηγοριου (Ιερομονάχου), ό.π., σ. 166.
- [66].Ι. Β. Κογκουλη – Χ. Κ. Οικονομου – Π. Ι. Σκαλτση, ό.π., σσ. 162-163. Βλ. και Γ. Χ. Παρασκευοπουλου, ό.π., σσ. 389-391.
- [67].Διονυσίου Αρεοπαγίτου, Περί τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας, Γ΄, 2, PG 3, 425C. Βλ. και Π. Ν. Τρεμπελα, Λειτουργικοί τύποι Αιγύπτου και Ανατολής (Συμβολαί εἰς τήν ἱστο-ρίαν τῆς χριστιανικῆς Λατρείας), εν Αθήναις 1961, σ. 154. Ευ. Γαλανη (Μητροπ. Πέργης), «Η ψαλμωδική απόδοση του Συμβόλου της Πίστεως», ἐν Μνήμῃ Ἀγίας β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (ἐν Κωνσταντινουπόλει 381)», τόμ. Α΄, Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν 1983, σσ. 179-190.Επισκόπου ΔιονυσίουΛ. Ψαριανού († Μητροπολίτου Σερβίων και Κοζάνης), ό.π., σσ. 301-303.
- [68].Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 425D.
- [69].Συμεων Θεσσαλονικης, Ερμηνεία συνοπτική κατά δύναμιν εις το της ορθοδόξου και αμωμήτου ημών πίστεως των χριστιανών θείον και ιερόν Σύμβολον, PG 155, 768D.
- [70].Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., PG 155, 769C.
- [71].Για το μυστήριο της Παρθενίας της Θεοτόκου βλ. Χ. Α. Σταμουλη, Θεοτόκος και ορθόδοξο δόγμα, σσ. 69-117. Ι. Ο. Καλογηρου, Μαρία αειπάρθενος Θεοτόκος κατά την ορθόδοξον πίστην, Θεσσαλονίκη 1957, σσ. 3-30.
- [72].Ιωαννου Δαμασκηνου, Ἐκφρασις ακριβῆς της ορθοδόξου πίστεως, 3, 7, PG 94, 1008D.
- [73].Ιωαννου Δαμασκηνου, ό.π., PG 94, 1009A.
- [74].Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., PG 155, 769CD.

[75].Συμεων Θεσσαλονικης, Διάλογος..., ΞΖ', PG 155, 233B.

[76].Ευτυχίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Λόγος εις τό Πάσχα καί τήν θείαν Εὐχαριστίαν, PG862, 2393D.

[77].Βλ. Ι. Β. Κογκουλη – Χ. Κ. Οικονομου -Π. Ι. Σκαλτση, ό.π., σσ. 176-179.

[78].Συμεων Θεσσαλονικης, Διάλογος..., ΠΘ', PG 155, 297B. Πρβλ. Ερμηνείαι περίτε του θείου Ναού..., πστ', πζ', PG155, 733A-B.

[79].Θεοδώρου Επισκοπου Ανδιδων, ό.π., PG 140, 456B.

[80].Θεοδώρου Επισκοπου Ανδιδων, ό.π., PG 140, 456B.

[81].Νικολαου Καβασιλα, ό.π., ΛΓ', SC 4bis, 210.

[82].Νικολαου Καβασιλα, ό.π., ΜΘ', SC 4bis, 282· 284. Βλ. και Ι. Μ. Φουντουλη,Ερμηνεία επτά δυσκόλων σημείων του κειμένου της θείας Λειτουργίας από το Νικόλαο Καβάσιλα (Ανάτυπον από τον τόμο του Συνεδρίου για την αγιοποίηση του Νικολάου Καβάσιλα), Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 167-168. Ι. Β. Κογκουλη – Χ. Κ. Οικονομου – Π. Ι. Σκαλτση, ό.π., σσ. 177-178.

[83].Νικολαου Καβασιλα, ό.π., Ν', SC 4bis, 292. Πρβλ. ΛΓ', SC 4bis, 208: «Ἐπεὶ δέ οὐ μόνον ἰκέσιος αὐτῇ ἢ προσαγωγή τῆς θυσίας ἀλλὰ καὶ χαριστήριος, καθάπερ ἐν τοῖς προοιμίοις τῆς τελετῆς, ἥνικα ὁ ἱερεὺς ὡς δῶρα ἀνατίθῃσι τῷ Θεῷ τὰ προσαγόμενα καὶ τὴν εὐχαριστίαν ἐμφαίνει καὶ τὴν ἰκεσίαν, οὕτω καὶ νῦν τυθέντων καὶ τελειωθέντων τῶν δώρων, καὶ εὐχαριστεῖ δι' αὐτῶν τῷ Θεῷ καὶ ἰκεσίαν προσάγει, καὶ τίθῃσι μὲν τὰς ἀφορμὰς τῆς εὐχαριστίας, προστίθῃσι δέ τὰς ὑποθέσεις τῆς ἰκεσίας».

[84].Επισκόπου Διονυσιου Λ. Ψαριανου († Μητροπολίτου Σερβίων και Κοζάνης), ό.π., σ. 348. Βλ. και Γρηγοριου (Ιερομονάχου), ό.π., σσ. 280-281.

[85].Νικοδημου του Αγιορειτου, Νέον Μαρτυρολόγιον..., εκδ. «Αστήρ», Αθήναι 31961, σ. 294. Η εν λόγω διήγηση που καταγράφηκε από τον Σεραφεΐμ, τουλάχιστον πριν το 1516, διασώζει προφανώς παλαιότερη παράδοση. Βλ. Κ. Χρυσοχοΐδη, «Παραδόσεις και πραγματικότητες στο Άγιον Όρος στα τέλη του ιε' και στις αρχές του ιστ' αιώνα», ενΟ Άθως στους 14ο-16ο αιώνες [Αθωνικά Σύμμεικτα 4], Αθήνα 1997, σ. 118.

[86].Νικοδημου του Αγιορειτου, ό.π., σ. 294.

[87].Γ. Ι. Παπαδοπουλου, Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής», Αθήνα 1977, σ. 234. Κατά τον Ιωάννη Φουντούλη το «Ἄξιόν εστιν...» «κατ' αρχάς εισήχθη ως εγκώμιο της Θεοτόκου και ελέγετο από τον ιερέα προ ή μετά την αναφορά του ονόματός της μετά τον καθαγιασμό των τιμίων δώρων. Λίγο αργότερα επεκράτησε να ψάλλεται από το χορό για να καλυφθή το υπόλοιπο της ευχής της αναφοράς που ελέγετο μυστικώς» (Απαντήσεις εις λειτουργικά απορίας, τόμ. Β', σ. 303). Εκτός όμως από το «Ἄξιόν εστι» υπήρχαν και άλλα Θεομητορικά Εγκώμια πριν ή μετά το «Ἐξαιρέτως...», όπως π.χ. «Θεοτόκε Παρθένε», «Χαῖρε κεχαριτωμένη» κ.ά. (βλ. Π. Ν. Τρεμπελα, Αἱ τρεῖς θεῖαι Λειτουργίαι..., σ. 116). Αξίζει να σημειώσουμε ότι το σχετικό θαύμα εορτάζεται,

άγνωστο από πότε, την 11η Ιουνίου, ως «Σύναξις του αρχαγγέλου Γαβριήλ εν τῷ Ἄδειν». «Ἄδειν» ονομάσθηκε ο λάκκος που βρισκόταν το κελλί και στο οποίο έγινε η σχετική ψαλμωδία. «Τό δέ κελλίον ἐκεῖνον, ἔλαβε τήν ἐπωνυμίαν νά ὀνομάζεται, Ἰξιόν ἐστι». Η εικόνα δε μπροστά στην οποία έγινε το θαύμα ονομάσθηκε και αυτή «Ἄξιον ἐστιν» και πρόκειται για την περίφημη εφέστια εικόνα που βρίσκεται στο Ναό του Πρωτάτου (βλ. Νικοδημου Αγιορειτου, ό.π., σ. 295. Κ.Χρυσοχοΐδη, ό.π., σσ. 112-120).

[88].Βλ. Νικολαου Βουλγαρη, Κατήχησις Ιερά..., σ. 228.

[89].Θ. Ε. Δετορακη, Κοσμάς ο Μελωδός. Βίος και έργα [Ανάλεκτα Βλατάδων 28], Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 208-209.

[90].J. Fr. Boissonade, Anecdota, τόμ. V, Paris 1831, σ. 45. Βλ. και Θ. Ε. Δετορακη, ό.π., σ. 249, Γ. Ι. Παπαδοπουλου, ό.π., σ. 126.

[91].Ιωαννου Δαμασκηνου, ό.π., Γ΄, ΙΒ΄, PG 94, 1032B.

[92].Κυριλλου Αλεξανδρειας, Επιστολή 17, PG 77, 109D· 120C. Βλ. και Β. Α. Τσιγκου, Δογματικά και Θεολογικά Μελετήματα Α΄, σσ. 37-42.

[93].Κυριλλου Αλεξανδρειας, Επιστολή 36, PG 77, 214BC. Του ιδιου, Περί ενανθρωπήσεως 2, PG 75, 1380C. Βλ. και Χ. Α. Σταμουλη, Θεοτόκος και ορθόδοξο δόγμα..., σσ. 181-187. Ευ. Γιουλτση, Η Παναγία πρότυπο πνευματικής τελειώσεως, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 35-48.

[94].Γ. Δ. Μαρτζελου, Γένεση και πηγές του όρου της Χαλκηδόνας. Συμβολή στην ιστοριοδογματική διερεύνηση του όρου της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου [Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη 7], εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986. Κατά τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό «ἦνωνται δέ αἱ τοῦ Κυρίου φύσεις ἀσυγχύτως καθ' ὑπόστασιν καί διήρηνται ἀδιαιρέτως, λόγω καί τρόπῳ τῆς διαφορᾶς. Καί ὧς μέν τρόπῳ ἦνωνται, οὐκ ἀριθμοῦνται. Οὐ γάρ λέγομεν δύο ὑποστάσεις εἶναι τὰς φύσεις τοῦ Χριστοῦ, ἤ δύο κατά τήν ὑπόστασιν· ὧς δέ τρόπῳ ἀδιαιρέτως διήρηνται, ἀριθμοῦνται. Δύο γάρ εἶναι φύσεις, λόγω καί τρόπῳ τῆς διαφορᾶς. Ἦνωμένοι γάρ καθ' ὑπόστασιν καί ἐν ἀλλήλαις περιχωροῦσαι, ἀσυγχύτως ἦνωνται, τήν εἰς ἀλλήλας μεταβολήν οὐ δεξάμεναι, τήν οἰκείαν ἐκάστη φυσικήν διαφοράν καί μετά τήν ἔνωσιν διασώζουσιν».

[95].Ι. Ο. Καλογηρου, ό.π., σσ. 61-63.

[96].Μεγαλου Βασιλειου, Ομιλίας εις τον Α΄ ψαλμόν, 1-2, PG 29, 212.

[97].Προκλου Αρχιεπισκοπου Κωνσταντινουπολεως, PG 65, 681. Εκτενή θεολογικό σχολιασμό του «Ἰξιόν ἐστι ...» έχει στο ερμηνευτικό του υπόμνημα ο Νικόλαος Βούλγαρης, ό.π., σσ. 228-238.

[98].Βλ. Θ. Χ. Αλιπραντη, Ο λειτουργικός ύμνος «Επί σοι χαίρει Κεχαριτωμένη πάσα η κτίσις...» σε φορητές εικόνες κρητικής τέχνης, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 110. Στις σελίδες 159-179 γίνεται θεολογικός σχολιασμός των επί μέρους στίχων του ύμνου, δεδομένου ότι από το 14ο αι. έχουμε την εικονογράφησή του στη βυζαντινή εικονογραφία.

- [99].Νικολαου Βουλγαρη, Κατήχησις Ιερά..., σσ. 238-239.
- [100].Ιερατικόν, έκδοση του έτους 1962.
- [101].Συμεων Θεσσαλονικης, Διάλογος, 100, PG 155, 301D.
- [102].Θεοδωρου Επισκοπου Αντιδων, ό.π., PG 140, 465C. Πρβλ. Γερμανου Κωνσταντινουπολεως, ό.π., PG 98, 452D.
- [103].Ι. Μ. Φουντουλη, Απαντήσεις εις λειτουργικά απορίας, τόμ. Α΄, σ. 217.
- [104].Ι. Μ. Φουντουλη, Λειτουργική, τεύχος Ε΄, Ακολουθία του Νυχθημέρου (Σημειώσεις προς χρήσιν των φοιτητών, Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 165-166.
- [105].Συμεων Θεσσαλονικης, Διάλογος..., ΤΝΘ΄, PG 155, 668B.
- [106].Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., PG 155, 668A.
- [107].Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., PG 155, 665D· 668A.
- [108].Μαρκου Ευγενικου, Μητροπολιτου Εφεσου, Έξήγησις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκο-λουθίας, PG 160, 1184C. Βλ. και Ι. Μ. Φουντουλη, ό.π., σ. 165.
- [109].Συμεων Θεσσαλονικης, ό.π., 160, PG 155, 304AB. Πρβλ. Νικολαου Καβασιλα,ό.π., ΝΓ΄, SC 4bis, 306: «Τίς δέ ἡ εὐχή; Ἵνα ἐλεηθέντες σωθῶμεν ὡς οὐδέν ἔχοντες οἴκοθεν εἰσενεγκεῖν σωτηρίας ἄξιον, ἀλλά πρός μόνην ἀφορῶντες τήν τοῦ σῶσαι δυναμένου φιλανθρωπίαν. Διά τοῦτο γάρ καί πολλῶν ἐνταῦθα μέμνηται πρέσβων τῶν εἰς τοῦτο βοηθησόντων ἡμῖν· καί πρό πάντων τῆς παναγίας Μητρός τοῦ Θεοῦ, δι΄ ἧς καί τήν ἀρχήν ἠλεήθημεν».
- [110].Α. Σμεμαν, Η Παναγία, σ. 120.
- [111].Χ. Γ. Σταυροπουλου (Αρχιμ.), Η θεία Ευχαριστία Μυστήριον Μυστηρίων,Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1994, σ. 132.
- [112]. Χ. Α. Σταμουλη, Θεοτόκος και ορθόδοξο δόγμα..., σ. 2
- Πηγές:** ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ- e-theotokario.blogspot.gr